

ПРІОРИТЕТИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УМОВАХ ЦИФРОВИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Т. Ю. Гейко, головний консультант відділу економічної стратегії центру економічних і соціальних досліджень Національного інституту стратегічних досліджень

Ризики глобальної та національної рецесії погіршують перспективи розвитку підприємництва. Водночас цифрові трансформації, прискорені карантинними заходами, поглибили інтеграцію цифрових технологій у виробничі та побутові процеси. В аналітичній записці описано систематизовано нові тренди, які посилились в період карантину та в середньостроковій перспективі змінять рушійні сили економічного зростання. Йдеться насамперед про зростання електронної комерції, збільшення безготівкових розрахунків, формування нових ланцюгів створення доданої вартості.

У формуванні та реалізації державної політики розвитку підприємництва пропонується визначити пріоритетами: оцифровування бізнес-процесів, розвиток е-комерції, розширення сфери впровадження адміністративних е-послуг. Перехід на інклюзивну електронну взаємодію між органами державного нагляду і контролю, бізнесом та споживачами дозволить за будь-якого перебігу пандемічної ситуації реалізувати цифрові можливості та прискорити економічне відновлення.

Висновки та рекомендації

Згорання підприємницької активності в умовах рецесії спричиняє руйнівні системні наслідки для української економіки. Уряду доцільно модернізувати та удосконалити підходи до захисту національного підприємництва, забезпечивши на постійній основі виявлення чинників, які обмежують розвиток підприємницького сегменту на конкретному етапі адаптивного карантину; коригувати пріоритетні заходи адаптації МСП до нових цифрових умов функціонування; забезпечення інфраструктурної та організаційної спроможності бізнесу для розширення дистанційної роботи. Для цього доцільно рекомендувати:

Для підвищення рівня цифрових компетенцій та розвитку е-комерції Кабінету

Міністрів України:

- розширити функції електронних сервісів для бізнесу (платформи для здобуття цифрових знань та навичок для підприємців, в т.ч. електронної комерції), проводити заходи щодо популяризації розроблених на платформі «Дія. Цифрова Освіта» курсів цифрових знань для МСП;

Національному банку України та Міністерству цифрових трансформацій:

- розробити план спільних дій для стимулювання фінансової інклюзії, подальшого розвитку онлайн-сервісів надання послуг та використання електронних документів, розбудови інфраструктури безготівкових транзакцій, збільшення частки операцій з платіжними картами для діджиталізації фінансового сектору.

З метою розширення можливостей зовнішньоекономічної діяльності МСП Міністерству розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства:

- популяризувати (на базі діяльності Офісу з просування експорту) безкоштовні онлайн-сервіси для інформування МСП щодо можливостей розвитку експорту, а саме надавати допомогу щодо участі у публічних закупівлях країн-учасниць GPA, допомагати із пошуком партнерів у Європейській мережі підприємців для налагодження співпраці по запитах від іноземних імпортерів, розширювати інформацію про ринки, вимоги різних країн до товарів, розвиток навичок та компетенцій, оголошення про пошук партнерів.

- поширювати за допомогою наявних онлайн-платформ для підприємців, ЗМІ та через бізнес-асоціації інформацію про діючі кредитні програми донорів та міжнародних фінансових інституцій (ЄБРР та ЄІБ), спрямовані на цільове кредитування МСП.

З метою дерегуляції підприємницької діяльності Кабінету Міністрів України:

- мінімізувати вплив людського чинника в нових адміністративних електронних послугах, які розробляються;

- оптимізувати внутрішні регламенти та процедури у державних відомствах з метою виключення стороннього втручання та скорочення термінів шляхом розробки карт процесів руху документів з подальшим створенням електронного документообігу для виключення зайвих бюрократичних ланцюгів, встановлення терміну розгляду питання і створення можливості фіксації статусу розгляду в даний момент часу.

З метою системного зниження корупції Кабінету Міністрів України:

- визначити заходи поширення інформації щодо використання цифрових адміністративних послуг, акцентуючи увагу на антикорупційних перевагах онлайн-формату, визначивши канали інформування (ЗМІ, платформи для підприємців, зобов'язання поширення інформації через мережу ЦНАП), відповідальних та терміни інформування.

З метою створення прозорих електронних процедур податкового адміністрування Кабінету Міністрів України :

- при виборі послуг для переведення в онлайн-формат надати пріоритет послугам для бізнесу у фіскальній сфері (видача довідок та ліцензій, зменшення кількості документів, необхідних для отримання адміністративних послуг, спрощення електронних форм декларацій, розрахунків, заяв тощо).

Державній податковій службі:

- розширити функції електронного кабінету платників податків, в т.ч. щодо видачі електронних довідок, справжність яких підтверджена їх наявністю в базах даних, спростити можливості повноцінного використання кабінету, зокрема щодо ідентифікації платника податків;

- розробити методичні рекомендації для всіх територіальних органів ДПС та, за необхідності, розробити пакет змін до Порядку № 1165 щодо уточнення та конкретизації переліку випадків, коли платники податків мають визнаватися такими, що відповідають критеріям ризиковості платників податків.

Обґрунтування

В умовах коронакризи визначені наступні ключові тренди розвитку бізнесу:

1. Зростання електронної комерції та безконтактної логістики.

Карантинні обмеження прискорили цифровізацію сегменту торгівлі через переведення інформації про товари/послуги в цифровий формат та збільшення трафіку каналів онлайн-продажів. Розвиток *e-комерції*¹ (операції з оплати товарів/послуг в мережі інтернет за перше півріччя 2020 р. склали 226,2 млрд грн – 23 % від загального обсягу безготівкових операцій) підвищує запит на використання альтернативних безконтактних логістичних каналів, автоматизації логістичних процесів.

2. Збільшення частки безготівкових розрахунків. Ризик поширення вірусу через використання паперових грошей привів до збільшення емісії платіжних карток та обсягів операцій на основі їх використання, розвитку різновидів безготівкових розрахунків з використанням платіжних терміналів, розширення платіжної інфраструктури.

Завдяки зручності, швидкості і безпечності суттєво зростає популярність безконтактних і токенизованих платіжних карт (технологія передбачає заміну реквізитів платіжних карт на унікальні цифрові ідентифікатори для проведення операцій із застосуванням гаджетів з функцією NFC: платіжних сервісів Apple Pay, Google Pay, Garmin Pay та ін. і не вимагає наявності карти (пластика), на відміну від процедури оплати безконтактною картою, яка прикладається до POS-терміналу).

За даними НБУ, загальна кількість емітованих платіжних карток за червень 2020 р.² збільшилась на 5 % у порівнянні із січнем 2020 р. і склала 71,7 млн штук, в т.ч. активних – 36,4 млн штук. Темп поширення безконтактних платежів з використанням безконтактних карт, смартфонів і інших NFC-пристроїв зростає і

¹ НБУ. Розподіл безготівкових операцій з використанням платіжних карток, I півріччя 2020 р.. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/rozpodil-bezgotivkovih-operatsiy-z-vikoristannyam-platijnih-kartok-i-pivrichchiya-2020-roku>

² НБУ. Платіжні картки в Україні, I півріччя 2020 р.. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/platijni-kartki-v-ukrayini-i-pivrichchiya-2020-roku>

значно випереджає середньоринковий. Так, за I півр 2020 р. у порівнянні із січнем 2020 р. при загальному зростанні кількості активних платіжних карт до 36,4 млн штук кількість безконтактних карток збільшилася на 26 % до 9,6 млн штук, токенизованих – на 22 % до 2,7 млн штук. Безготівкові операції з безконтактними та токенизованими картками становили 50,1 % та 50,9 % відповідно від загальної кількості та суми безготівкових операцій у торговельних мережах. Розвиток інноваційних безконтактних та мобільних сервісів із використанням платіжних карток в Україні позитивно впливає на фінансові звички українців в переході на епідемічно безпечні безготівкові розрахунки, на відміну найбільш поширених раніше операцій зняття готівки в банкоматах.

Суб'єкти господарювання активізують перехід до безготівкових розрахунків, збільшуючи відповідну мережу торговельних об'єктів оснащених технічними засобами для цього. Зміна платіжних звичок через введення карантинних обмежень зменшила обсяг готівкових розрахунків. За даними НБУ³, за рік кількість суб'єктів господарювання, які приймають платіжні картки, зросла на 33,5 % – до майже 297 тисяч, в т.ч. на 11,2 % зросла кількість торговельних POS-терміналів (до 340,6 тис. од.), з початку 2020 р. – на 5,0 %. (84,3 % торговельних POS-терміналів забезпечують безконтактну оплату). Кількість платіжних терміналів у торговельній мережі (контактних та безконтактних) у розрахунку на 1 млн постійного населення України на 1 липня 2020 р. становила 8,5 тис. шт. Обсяг операцій з використанням платіжних карток для зняття готівки за перше півріччя 2020 р. зменшився на 5 % і склав 801,6 млрд грн. на відміну від збільшення на 19 %, що становить 982,9 млрд грн. обсягів операцій з використанням платіжних карток для безготівкових операцій⁴.

3. Запровадження для персоналу компаній віддаленого режиму та розширення систем дистанційного навчання. Для запобігання поширенню хвороби та економії операційних витрат, компанії-роботодавці змушені були перевести бізнес на віддалений режим роботи та дистанційно навчати персонал нових цифрових навичок та навичок онлайн продажів.

4. Формування нових моделей ланцюгів створення доданої вартості. Коронакриза підштовхнула кожну окрему компанію до пошуку нових оптимальних моделей ланцюгів створення доданої вартості. Компанії, що зазнали перебоїв в системі міжнародної логістики, обирають повернення бізнесу з-за кордону, проведення внутрішніх операцій, що посилює контрольованість за операціями завдяки географічному звуженню, скороченню ланцюжка створення доданої вартості, автоматизації бізнес-процесів. Для компаній з критичною концентрацією виробництва та залежністю від ланцюгів постачання, стійкість забезпечується шляхом диверсифікації, розширення кількості постачальників у ланцюгу створення

³ НБУ. Платіжна інфраструктура, I півріччя 2020 р.. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/platijna-infrastruktura-i-pivrichchiya-2020-roku>

⁴ НБУ. Операції, здійснені із використанням платіжних карток, I півріччя 2020 р.. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/operatsiyi-zdiysneni-iz-vikoristannyam-platijnih-kartok-i-pivrichchiya-2020-roku>

вартості, а також оцифровуванням ланцюга поставок для зменшення трансакційних витрат.

5. Збільшення потреби в онлайн-взаємодії з органами державного нагляду та контролю (податкове адміністрування та звітність) та запит на прискорення цифровізації адміністративних послуг, що викликано необхідністю дотримання карантинних обмежень. У бізнесу з'явилась об'єктивна необхідність отримувати послуги без відвідування державних органів та без залучення посередників, тобто в онлайн-форматі, що має не лише сприяти стримуванню зростання рівня захворюваності, а й зекономити час та кошти, завдяки унеможливленню корупції.

Ключові тренди розвитку бізнесу, що виникли внаслідок невідворотності цифрових змін в усіх сферах життя періоду коронакризи, сприяли ревізії пріоритетів розвитку підприємництва. **Відповідна державна політика, враховуючи необхідність прискорення цифрових трансформацій, повинна сприяти реалізації наступних пріоритетів:**

1. Підвищення рівня цифрових підприємницьких компетенцій, розвиток електронної комерції. Обмеження можливостей офлайн-роботи багатьох напрямків діяльності МСП ставить перед вибором між втратами бізнесу і адаптацією його до нових умов через:

- розвиток інструментів віддаленого онлайн доступу, розвитку електронної комерції, перенесення в онлайн бізнес-процесів (цифрового контенту, електронного документообігу, переговорів, дистанційного навчання тощо);

- використання високотехнологічних платіжних онлайн-рішень, мультимедійного просування, безготівкових розрахунків платіжними картками (безконтактні і токенизовані картки, смартфони та ін NFC-пристрої, мобільні застосунки, сервіси оплати на сайтах), безперебійних ланцюгів постачання, забезпечення безпеки особистих і платіжних даних покупців.

Пандемія COVID-19 стала потрясінням для економічних ринків, повсякденного життя людей і компаній, суттєво вплинула на світ електронної комерції, посиливши роль мережі Інтернет у збуті товарів і послуг. Споживачі частіше звертаються до інтернет-магазинів, зважаючи на такі переваги: безпеку для здоров'я, нижчу ціну, зручність у придбанні, економію часу тощо. Тому компанії інвестують більше в канали електронної комерції, зокрема, дизайн інтернет-магазинів, наповнення цифровим контентом, налаштування різних методів оплати, адаптацію під перегляд із різними розмірами екранів, насамперед смартфонів зважаючи на те, що більше 30 % всіх онлайн-транзакцій здійснюються за допомогою мобільних пристроїв. Спостерігається тенденція розширення варіантів оплати, де інтернет-магазини повинні бути готовими запропонувати поряд із традиційними платіжними інструментами (оплати готівкою при отриманні), методи оплати з використанням банківської карти (безконтактної оплати через термінал

при отриманні, оплати через платіжні системи для мобільних пристроїв (смартфонів і годинників), що дозволяє оплачувати покупки в застосунках і на сайтах та інших систем безконтактного проведення платежів), попит на які зростає. Обмежити зростання ринку електронної комерції можуть затримки в ланцюгах поставок замовлень (для більшості період очікування замовлення не повинен перевищувати 2-3 дні).

2. Розширення можливостей зовнішньоекономічної діяльності. Малі та середні підприємства, якими забезпечується біля 30 % експорту України, мають високий рівень невизначеності щодо обсягів, строків та схем відновлення експорту. Це пов'язано з: частковою втратою ланцюгів міжнародного співробітництва; відсутністю довгострокових контрактів; недостатністю обсягів експортного кредитування. Відповідно, це посилило важливість збереження існуючих торговельних партнерів, підвищення рівня знань та навичок онлайн-пошуку нових партнерів/ринків для диверсифікації експорту (через розміщення інформації щодо пропозиції компанії в EEN) та укладення онлайн-угод.

3. Продовження дерегуляції підприємницької діяльності шляхом:

- розвитку інформаційних онлайн-технологій для вивільнення часових та трудових ресурсів бізнесу, спрощення процедур контролю та митного адміністрування;

- розширення можливості онлайн-комунікацій з владою через державно-приватний діалог шляхом проведення взаємних консультацій в процесі обговорення проєктів нормативно-правових актів в профільних робочих групах, оприлюднення проєктів документів на веб-сайтах, створення громадських рад із залученням бізнес-асоціацій.

4. Системного зниження корупції через переведення адмінпослуг в онлайн та надання послуги без відвідування державних органів та залучення посередників/чиновників.

Водночас ефективність впровадження е-послуг можуть обмежити такі чинники:

- непристосованість послуг для онлайн – не всі послуги можуть бути якісно надані без особистого контакту;

- юридичні та адміністративні недоліки самих послуг, які переводять в е-формат.

- наявність в ланцюжку чиновників, які наділені правом ухвалення варіативних рішень;

- недоліки у функціонуванні інфраструктури електронного урядування.

За даними BRDO⁵, від запровадження електронного формату тільки семи адмінпослуг в Україні економічний ефект (за умови, якби усі користувалися онлайн-форматом) склав би 495 млн грн/рік, або зниження витрат на 2/3 порівняно з

⁵Звіт Офісу ефективного регулювання (BRDO). URL: <https://drive.google.com/file/d/1U6eTgC3Alaid9jPa-XUbQgxSxGGTzWU/view>

офлайн-форматом (економія біля 514 людино-років/рік.). При цьому антикорупційний ефект у вигляді потенційної економії на хабарях оцінено у 841 млн грн/рік.

5. Створення прозорих електронних процедур податкового адміністрування. Недосконалість податкового законодавства України та недоліки у практиці його застосування неодноразово підкреслювались в документах Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР)⁶.

Згідно рейтингу Світового Банку Doing Business 2020⁷, за показником «Сплата податків» (Paying taxes) Україна посіла 65-те місце зі 190 країн. Водночас, кількість годин на рік, що витрачаються на дотримання вимог податкового адміністрування, має досить велике значення (328 годин, з них 199 - адміністрування ПДВ та 92 – ЄСВ), що значно перевищує середній показник по країнах Європи та Центральної Азії (213 годин).

Згідно з Індексом Глобальної Конкуренентоспроможності (Global Competitiveness Index)⁸, у 2019 р. Україна посіла 61-ше місце зі 141 країни за показником «Тягар державного регулювання» (Burden of government regulation)⁹, 104-те місце – за показником «Спотворюючий вплив податків та субсидій на конкуренцію» (Distortive effect of taxes and subsidies on competition)¹⁰.

Електронний формат знижує ймовірність корупції завдяки прозорості процедури та можливості відстеження статусу питання в системі та верифікації виконання податкових процедур виконавцем. Водночас для підприємців адміністрування в онлайн форматі дозволить уникнути з боку контролюючих органів проблеми надмірної дискреції, а також ненадання обґрунтування стосовно «ризиковості» платника (яке є обов'язкове згідно до нового регулюванням з 01.02.20 р.).

⁶ У доповіді ОЕСР «Індекс економічної політики у сфері МСБ: країни Східного партнерства у 2020 році: оцінка реалізації Європейського акту про малий бізнес» (с.605) зазначено, що: «Податкове адміністрування [в Україні] залишається в цілому доволі складним». URL: https://read.oecd-ilibrary.org/development/2020_23da87c6-ru#page608

⁷ Рейтин Світового Банку Doing Business 2020 URL: <https://www.doingbusiness.org/content/dam/doingBusiness/country/u/ukraine/UKR.pdf>

⁸ Індекс Глобальної Конкуренентоспроможності. Світовий економічний форум. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2019.pdf

⁹ Показник формувався на базі результатів опитування топ-менеджерів компаній з питання: «у Вашій країні, наскільки обтяжливим для компаній є виконання вимог, які встановлює публічна адміністрація (дозволи, правила, звітність)» (“In your country, how burdensome is it for companies to comply with public administration’s requirements (e.g. permits, regulations, reporting)?”).

¹⁰ Показник формувався на базі результатів опитування топ-менеджерів компаній з питання: «У Вашій країні, якою мірою податкові заходи (субсидії, податкові канікули тощо) спотворюють конкуренцію?» (“In your country, to what extent do fiscal measures (subsidies, tax breaks, etc.) distort competition?”).